

КЫРГЫЗСТАНДЫН ӨНӨР ЖАЙ ИШКАНАЛАРЫНЫН ИННОВАЦИЯЛАРЫНА ИНВЕСТИЦИЯЛАР

Сулайманова Бактыгүл Жеңишевна, экономика илимдеринин доктору, Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин профессору И. Раззаков, Кыргызстан, 720044, Бишкек, Университет: 0552199110, e-mail: bakulia_sj@mail.ru

Бейшенбеков Жанарбек Торобаевич, Бишкек ш., у.н.: +996 700 110 013, torobayevich@bk.ru

Аннотация. Бул макалада Кыргыз Республикасынын өнөр жай ишканаларынын өнүгүү багыттары жана аларды инновациялык өнүктүрүүгө инвестициялардын зарылчылыгы талкууланат. Өнөр жайда рыноктук реформалар жүрүп жаткан мезгилде өндүрүштүк кубаттуулуктарды пайдалануу темпи төмөндөдү. Көпчүлүк ишканаларда бул рынокто атаандаштыкка жараксыз товарларды сатуу мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүүсүнөн, технологиялык жабдуулардын моралдык жана физикалык жактан эскиришинен улам болгон. Ошону менен бирге ишканалардын өздүк финансылык ресурстары жок, негизги капиталга инвестициялар талап кылынат. Эгерде бүтүндөй тармакты карасак, анын азыркы абалы туруксуз бойдон калууда, ал эми уланып жаткан рецессия ишкананын ишинин бардык чөйрөлөрүн (өндүрүштүк, финансылык, инвестициялык) камтыды. Кризистин масштабы экономиканын реалдуу секторунда теңдешсиз. Ошол эле учурда жеңил өнөр жай ички керектөө рыногунда өз позицияларын калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгүн мурдагыдай эле сактап калууда. Бул мүмкүнчүлүктү рынокто ата мекендик заводдор чыгарган чет өлкөлүк ишканалардын товардык белгилери бар продукциянын сунуштоону ырастап турат. Бул максаттар үчүн кредиттерди алуу мүмкүнчүлүктөрү чектелүү. Азыркы учурда негизги фондуларды кайра чыгаруу проблемасы өзгөчө курч турат. Негизги капиталды кайра өндүрүү процесси өндүрүштүк аппаратты жаңылоого багыттала турган инвестициялык ресурстардын болушун талап кылат. Тармактын ишканалары операциялык эффективдүүлүктүн төмөндүгүнөн, банк структураларынын алсыздыгынан жана бир жылдан ашык мөөнөткө инвестициялык кредиттерди берүүдө кайтаруу кепилдигинин жоктугунан улам узак мөөнөттүү кредиттерди алууга ишене алышпайт. Акциялар түрүндөгү капиталды тартуу азыркы учурда ички баалуу кагаздар рыногунун өнүкпөгөндүгү менен чектелүүдө. Өнөр жай ишканаларынын оор финансылык абалын, алардын кредитордук жана дебитордук карызынын жүгүн, банкрот болуу коркунучун эске алуу менен колдоо көрсөтүүдө инвестициялар оң роль ойношу мүмкүн. Экономиканын азыркы абалы жана анын кайра жаралышы жеңил өнөр жайына инвестиция тартуунун зарылдыгын алдын-ала аныктайт. Мисалы, атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн төмөндүгүнөн жана жеңил өнөр жай товарлары рыногунун сыйымдуулугунун кескин төмөндөшүнөн жана импорттук товарлардын интервенциясынан улам тармактын өнөр жай кубаттуулугу 5-35%га пайдаланылып жатат. Пайдаланылбай жаткан кубаттуулуктар жана суроо-талаптын азайышы менен, жаңы кымбат баалуу негизги капиталга

салымдар өндүрүштүк аппаратты пайдаланууну жана анын эффективдүүлүгүн андан ары төмөндөтүшү мүмкүн. Дагы бир фактор - өнүктүрүү ресурстарынын наркынын төмөндөшү, энергияны үнөмдөөчү жаңы жабдууларды колдонуу; ички атаандаштыкты өнүктүрүү, продукциянын сапатын жогорулатуу, жаңы жакшыртылган продукцияларды чыгарууну өздөштүрүү; ата мекендик өндүрүштү техникалык жактан жаңылоонун өсүшү – бул тармакты жандандырууга өбөлгө түзөт. Бүгүнкү күндө инвестициялык активдүүлүктү активдештирүү өнүгүүнүн эң маанилүү аныктоочу фактору болуп саналат. Дээрлик бардык чөйрөлөр жана тармактар инвестицияга өтө муктаж. Ошондуктан реалдуу секторго инвестициялардын агымы үчүн өбөлгөлөрдү түзүү мамлекеттик инвестициялык саясаттын стратегиясынын маанилүү элементтеринин бири болууга тийиш.

Негизги сөздөр: Инвестициялар, инновациялар, ишканалардын өндүрүш потенциалы, кредиттик линиялар, өндүрүш потенциалы.

ИНВЕСТИЦИИ В ИННОВАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КЫРГЫЗСТАНА

Сулайманова Бактыгуль Женишевна, д.э.н., И. Профессор Кыргызского государственного технического университета им. Раззакова, Кыргызстан, 720044, г. Бишкек, университет: 0552199110, e-mail: bakulia_sj@mail.ru

Бейшенбеков Жанарбек Торобаевич, Бишкек ш., у.н.: +996 700 110 013, torobayevich@bk.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются направления развития предприятий промышленности Кыргызской Республики и необходимость инвестирования их инновационного развития. За период проведения рыночных преобразований в промышленности снизился показатель использования производственных мощностей. На большинстве предприятий это произошло вследствие ограниченных возможностей реализации на рынке неконкурентоспособных товаров, морального и физического износа технологического оборудования. Вместе с тем у предприятий не хватает собственных финансовых средств, необходимы инвестиции в основной капитал. Если рассматривать в целом промышленность, ее современное состояние остается нестабильным, а продолжающийся спад охватил все сферы деятельности предприятий (производственную, финансовую, инвестиционную). Масштабы кризиса не имеют аналогов в реальном секторе экономики. В то же время легкая промышленность все еще сохраняет возможности восстановления своих позиций на отечественном потребительском рынке. Подтверждением такой возможности является предложение на рынке продукции с торговыми марками зарубежных предприятий, изготовленной отечественными фабриками. Возможности получения кредитов для этих целей ограничены. В настоящее время проблема воспроизводства основных фондов стоит особенно остро. Процесс воспроизводства основного капитала требует наличия инвестиционных ресурсов, которые можно направить на обновление производственного аппарата. На получение долгосрочных кредитов предприятиям отрасли рассчитывать не приходится в связи с низкой эффективностью функционирования, слабой заинтересованностью банковских структур и отсутствием гарантии возврата при выдаче инвестиционных кредитов на сроки более одного года. Привлечение капитала в виде акций в данное время ограничено недостаточной развитостью отечественного рынка ценных бумаг. Учитывая сложное финансовое состояние промышленных предприятий, их обремененность кредиторской и дебиторской задолженностями, угрозу банкротства, позитивную роль в поддержке могли бы играть инвестиции. Нынешнее состояние экономики, ее оживление определяют необходимость инвестирования в легкую промышленность. Так, например, из-за низкой конкурентоспособности и резкого сокращения емкости рынка товаров легкой промышленности и интервенции импортных товаров промышленные мощности отрасли используются на 5-35%. При незагруженных мощностях и сокращающемся спросе новые высокочрезвычайно затратные инвестиции в основной капитал могут еще снизить использование производственного аппарата и его эффективность. Другой фактор - удешевление ресурсов развития, использование новой энергосберегающей техники; развитие внутренней конкуренции, необходимость повышения качества продукции, освоение производства новой усовершенствованной продукции; нарастание технической модернизации отечественного производства - будут способствовать оживлению этой отрасли. На сегодня активизация инвестиционной деятельности является важнейшим определяющим фактором развития. В инвестициях, остро нуждаются практически все сферы и отрасли промышленности. Поэтому создание предпосылок для притока инвестиций в реальный сектор должно стать одним из важнейших элементов стратегии государственной инвестиционной политики.

Ключевые слова: Инвестиции, инновации, производственный потенциал предприятий,

кредитные линии, производственный потенциал.

INVESTMENTS IN INNOVATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF KYRGYZSTAN

Sulaimanova Baktygul Zhenishevna, Doctor of Economics, I. Professor of the Kyrgyz State Technical University. Razzakov, Kyrgyzstan, 720044, Bishkek, University: 0552199110, e-mail: bakulia_sj@mail.ru

Beyshebekov Janarbek Torobaevich, Kyrgyzstan, Bishkek +996 700 110 013, e-mail: torobayevich@bk.ru

Annotation. This article discusses the directions of development of industrial enterprises of the Kyrgyz Republic and the need to invest in their innovative development. During the period of market transformations in the industry, the indicator of production capacity utilization has decreased. In most enterprises, this happened due to limited opportunities to sell uncompetitive goods on the market, moral and physical wear and tear of technological equipment, however, enterprises do not have enough of their own financial resources, investments in fixed assets are needed. If we consider the industry as a whole, its current state remains unstable, and the ongoing recession has covered all spheres of activity of enterprises (production, financial, investment). The scale of the crisis has no analogues in the real sector of the economy. At the same time, the light industry still retains the possibility of restoring its position in the domestic consumer market. Confirmation of this possibility is the offer on the market of products with trademarks of foreign enterprises manufactured by domestic factories. The possibilities of obtaining loans for these purposes are limited. Currently, the problem of reproduction of fixed assets is particularly acute. The process of reproduction of fixed capital requires the availability of investment resources that can be directed to the renewal of the production apparatus. It is not necessary to count on obtaining long-term loans to industry enterprises due to the low efficiency of functioning, weak interest of banking structures and the lack of a guarantee of repayment when issuing investment loans for periods of more than one year. The attraction of capital in the form of shares is currently limited by the insufficient development of the domestic securities market. Given the difficult financial condition of industrial enterprises, their encumbrance with accounts payable and receivables, the threat of bankruptcy, investments could play a positive role in support. The current state of the economy and its revival predetermine the need to invest in light industry. For example, due to low competitiveness and a sharp reduction in the market capacity of light industry goods and the intervention of imported goods, the industrial capacity of the industry is used by 5-35%. With unloaded capacities and declining demand, new high-cost investments in fixed assets can further reduce the use of the production apparatus and its efficiency. Another factor is the reduction in the cost of development resources, the use of new energy-saving equipment; the development of internal competition, the need to improve the quality of products, the development of production of new improved products; the increase in technical modernization of domestic production - will contribute to the revival of this industry. Today, the activation of investment activity is the most important determining factor of development. Almost all spheres and industries are in urgent need of investments. Therefore, the creation of prerequisites for the inflow of investments into the real sector should become one of the most important elements of the strategy of the state investment policy.

Keywords: Investments, innovations, production potential of enterprises, credit lines, production potential.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында өнөр жайды банктык кредиттөө иш жүзүндө жок болгон шартта Кыргыз Республикасынын Өкмөтү негизинен өзүнүн кепилдиги менен өнөр жайга кредиттерди тартууга аргасыз болгон. Карызга алынган каражат текстиль, фармацевтика, эмерек, жеңил, машина куруу, электроника жана электротехникалык өнөр жай ишканалары үчүн технологиялык жабдууларды, материалдарды, комплекттөөчү тетиктерди жана запастык бөлүктөрдү сатып алууга жумшалды. Тышкы кредиттердин эң чоң үлүшү 43% кайра иштетүү тармагына туура келет.

Республикада эл аралык уюмдардан жана донор өлкөлөрдөн кредиттик линияларды тартуу боюнча бир топ иштер аткарылды. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча, Кыргыз Республикасында чакан жана орто бизнести калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн 1992-2008-жылдар аралыгында 108,2 млн. АКШ доллары өлчөмүндө кредиттик ресурстар тартылган, анын ичинен 2009-жылдын июнь айынын башында болгону 76,6 млн. АКШ доллары өздөштүрүлгөн [1].

Бирок, чакан жана орто бизнестин өндүрүштү кеңейтүү үчүн өздүк каражаты жок болгонуна карабастан, донорлор тарабынан бөлүнгөн кредиттик каражаттар жай пайдаланылган. Чакан бизнес

үчүн кредитке туруктуу жетүү анын өлчөмүнө караганда маанилүү деп эсептелген. Кредиттин жогорку баасы бизнестин жогорку кирешелүүлүгүн да билдирерин эске алуу керек.

Чакан жана орто бизнести чет өлкөлүк инвесторлор тарабынан каржылоонун үч негизги багыты бар:

- чакан жана орто бизнести колдоо үчүн *Европа реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкынын* кредиттик линиясы;
- жеке ишканаларды колдоо үчүн *Дүйнөлүк банктын* кредиттик линиясы;
- экономика секторлорун колдоо үчүн *Германиянын реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкынын* кредиттик линиясы
- жана башка бир катар финансылык структуралардын [2].

Тилекке каршы, чет өлкөлүк кредиттерди алган көптөгөн ишканалар кредиттердин катаал шарттарынан, жүгүртүү каражаттарынын жетишсиздигинен же жоктугунан, экономикалык байланыштардын үзүлүшүнөн жана рыноктук конъюнктуранын кескин өзгөрүшүнөн, начар менеджменттен, техникалык-экономикалык негиздемедеги туура эмес эсептөөлөр, долбоорлор ж.б. улам финансылык кыйынчылыктарга дуушар болушуп, өндүрүш көлөмүн бир топ кыскартышкан.

Кредиттердин катаал шарттарынан улам, чет өлкөлүк контакторлор тарабынан айрым тетиктерди жеткирүү мөөнөттөрү сакталбагандыктан, чет өлкөлүк жөнөтүүчүлөр тарабынан ноу-хау берүүнүн, жергиликтүү кадрларды окутуунун жана кепилдик мөөнөттүн ичинде кошумча шарттарды аткарбаганы себеп болгон. Жабдууларды жана механизмдерди тейлөөчү ишканалардын дээрлик бардыгында кредитти төлөө жана алар боюнча пайыздарды төлөө маселелери бар. Рыноктун конъюнктурасынын өзгөрүшү да кырдаалды курчутту.

Долбоорлорду талдоо көрсөткөндөй, долбоорлорду ишке ашырууда бир катар терс фактыларды пайда кылган негизги себептер долбоорлордун техникалык-экономикалык негиздемелеринин сабатсыз даярдалышы, долбоорлордун сапатсыз экспертизасы, келишимдерди түзүүдө тажрыйбанын жоктугу, келишимдердин шарттарынын талаптарын аткарбоо жана башкалар болуп саналат. Кредиттер катаал шартта берилгендиктен, насыялардын кайтарылбай калуу маселеси дагы деле бар. Натыйжада, рыноктук мамилелердин азыркы шартында республика кредиттерден баш тартуу менен негизги капиталга инвестицияларды тартууга тийиш.

Ресурстук жана өндүрүштүк потенциалды пайдалануунун негизги кемчиликтери болуп төмөнкүлөр саналат:

- Кыргызстандын ишканаларында жергиликтүү сырьёну кайра иштетүүнүн салыштырмалуу төмөн деңгээли, алардын басымдуу бөлүгү республиканын чегинен тышкары экспорттолот (жүн, булгаары жана мех сырьёсу, пахта, жашылча, мөмө-жемиш, эт, баалуу металлдар ж.б.), ошондой эле сырьёну кайра иштетүү жана акыркы продуктыларды чыгаруу боюнча кооперативдик байланыштарды республиканын ичиндеги ишканалардын ортосунда да узгүлтүккө учуратуу катары. Ошону менен бирге бир катар ири ишканаларда иштеп жаткан өндүрүштүк кубаттуулуктар 5-8 % га чейин коэффициенттер менен иштебей турат же рационалдуу эмес пайдаланылат;

- өнөр жайда, отун-энергетика комплексинде, айыл чарбасында колдонулуучу моралдык жана физикалык жактан эскирген машиналар, жабдуулар, эскирген технологиялык процесстерди колдонуу, бул көпчүлүк ишканалардын натыйжалуулугунун төмөндүгүнө, алардын эл аралык рыноктордо гана эмес, ошондой эле ички рыноктордо начар атаандаштык жөндөмдүүлүгүнө алып келет;

- көптөгөн ишканалардын ири карыздары, жогорку пайыздык ставкалардан улам ички кредиттик ресурстарга жеткиликсиздик, алардын кыска мөөнөттүү мүнөзү, ошондой эле тышкы кредиттерди алуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелгендиги, айрыкча мамлекеттин кепилдиги астында акциялардын мамлекеттик үлүшү басымдуулук кылган ишканалар үчүн;

- салык салуунун ар кандай түрлөрүнүн салыштырмалуу жогорку ставкалары, өзгөчө жаңыдан баштаган чарба жүргүзүүчү субъекттерге финансылык ресурстарды топтоодо, аларды ишканалардын ишин жакшыртуу жана өнүктүрүү үчүн пайдаланууда кыйынчылыктарды жаратат;

- өнөр жайына, айыл чарбасына, социалдык чөйрөгө жана эл чарба комплексинин башка тармактарына жогорку квалификациялуу адистердин республикадан бир кыйла кетиши экономиканы өркүндөтүү жана өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу милдеттерин чечүүнү кыйындатат;

- экономиканы жана социалдык чөйрөнү макроэкономикалык, тармактык программалык-максаттуу өнүктүрүүнүн милдеттерин чечүүнү, ири пайдалуу кендерди иштетүүнүн натыйжалуулугун, пайдалуу кендердин ири кендерин иштетүүнүн натыйжалуулугун аныктоочу фундаменталдык жана прикладдык изилдөөлөрдү өнүктүрүүдө илимдин алсызданган ролу; илимий-өндүрүштүк комплекстерди, өндүрүштүк күчтөрдү рационалдуу бөлүштүрүү, рыноктук механизмдерди өркүндөтүү;

- рыноктун өзүн-өзү жөнгө салуучулары ишкердикти өнүктүрүүгө жана атаандаштык чөйрөнү

түзүүгө таасир этүүчү жогорку эффективдүү каражат боло элек, мамлекеттик жөнгө салуунун ролу олуттуу түрдө начарлап кеткен;

- республиканын жабдууларды, машиналарды жана жогорку технологияларды импорттоого, ошондой эле башка мамлекеттерден түстүү жана кара металлдарды, жыгачтарды, пластмассаларды, жасалма булгаарыларды жана булаларды, мунай, газ, көмүр ж.б. импорттоого көз карандылыгы, бирок республикада алардын айрымдары бар. Соода балансынын тартыштыгы 1 млрд. АКШ доллардан ашты.

Түз чет өлкөлүк инвестициялар жаңы жогорку технологиялык өндүрүштөрдүн пайда болушуна, негизги фонддордун жаңылануусуна, кошумча жумушчу орундардын түзүлүшүнө, квалификациялуу кадрлардын потенциалын жигердүү пайдаланууга, менеджмент, маркетинг жана билгичтик чөйрөсүндө алдыңкы жетишкендиктерди ишке киргизүүгө, ички рынокту сапаттуу товарлар менен толтурууга, продукцияны экспорттоону көбөйтүүгө өбөлгө түзөт.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча, 2020-жылы республиканын экономикасына 537,5 млн. АКШ доллары өлчөмүндө тике чет өлкөлүк инвестиция тартылган, 2019-жылга салыштырмалуу 2 эсеге аз, бул COVID-19 пандемиясынын чыгышына байланыштуу дүйнөлүк кризиси менен байланыштуу болгон [3].

Бирок, Кыргыз Республикасында инвестициялык климаттын жакшыргандыгынын эң жакшы иллюстрациясы болуп инвестициялардын абсолюттук өсүшү саналат. Тике чет өлкөлүк инвестициялардын агымы 2021-жылдын январь-июнь айларында 2020-жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 2,0 эсеге көбөйүп, 321 млн. АКШ долларын түздү, дүйнөлүк кризиске карабастан, алардын агымы 30 пайыздан ашык өстү [4].

Эгерде бүтүндөй тармакты карасак, анын азыркы абалы туруксуз бойдон калууда, ал эми уланып жаткан рецессия ишкананын ишинин бардык чөйрөлөрүн (өндүрүштүк, финансылык, инвестициялык) камтыды. Кризистин масштабы экономиканын реалдуу секторунда теңдешсиз. Ошол эле учурда жеңил өнөр жай ички керектөө рыногунда өз позицияларын калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгүн мурдагыдай эле сактап калууда. Бул мүмкүнчүлүктү рынокто ата мекендик заводдор чыгарган чет өлкөлүк ишканалардын товардык белгилери бар продукцияны сунуштоону ырастай турат.

Өнөр жай ишканаларын инновациялык өнүктүрүүгө инвестициялардын пайдалуулдугуна бир нече аргументтер бар:

- өнөр жайга инвестициялар пайдалуу, анткени атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияны чыгарууну көбөйтүү алардын импорттун кыскартууга жана ошону менен тышкы соода балансын жакшыртууга мүмкүндүк берет;

- тармактарга инвестициянын тез жана жогорку кайтарымы алардын инвестициялык жагымдуулугун аныктайт. Булгаары, бут кийим жана тигүү өнөр жайы инвестиция үчүн эң жагымдуу он тармактын катарына кирет;

- өнөр жайда калган өндүрүштүк кубаттуулуктарды пайдалануунун төмөн деңгээлине карабастан, продукцияга суроо-талаптын структурасынын, эскирген технологиялардын, жабдуулардын эскиришинин жана жеңил өнөр жайына инвестициялардын олуттуу кыскарышын эске алуу менен иштеп жаткан ишканалардын негизги фондунун жаңылоо дээрлик жүргүзүлбөйт. АКЛ эми жабдуулардын амортизациясы, анын эскириши өндүрүштүн андан ары төмөндөшүнө коркунуч туудурат;

- товарлардын ички рыногунда атаандаштыктын күчөшү ишканаларды алардын ассортиментин кеңейтүүгө, продукциянын сапатын жакшыртууга мажбур кылууда, бул тиешелүү түрдө жабдуулар паркын толуктоого, жаңы технологияларды өздөштүрүүгө ж.б. чыгымдарды талап кылат.

Көпчүлүк чарбалык жетекчилер продукция чыгарууну көбөйтүү көйгөйүн кубаттуулуктардын жетишсиздигинен эмес, обороттук каражаттардын жетишсиздигинен көрүшөт. Бирок жүгүртүү каражаттарын калыбына келтирүү өндүрүш көлөмүн экономикалык жактан максатка ылайыктуу көбөйтүү үчүн зарыл, бирок жетишсиз шарт болуп саналат. Эгерде алардын жардамы менен өндүрүлгөн продукция суроо-талапка ээ болуп, сатыла турган болсо, инвестиция (анын ичинде жүгүртүү каражаттарына) экономикалык жактан негиздүү.

Республиканын коммерциялык банктары өнөр жай ишканаларына инвестициялык кызматтарды көрсөтө алмак, бирок алар азыркы шарттарда өздөрүнүн бош каражаттарын тобокелге салууга ынтызар эмес. Алар негизинен кыска мөөнөттүү кредиттер менен чектелип, жаңы өнөр жай объектилерин курууну каржылоодон качышат. Бирок, өнөр жай продукциясын чыгаруучулар учун банктык кредиттер али кымбат, ал эми өндүрүштүн рентабелдүүлүгү төмөн бойдон калууда.

Келечекте өнөр жайга инвестициялоонун төмөнкү багыттарын аныктоого болот:

- өндүрүштү кайра профилдештирүү жана продукциянын ассортиментин кеңейтүү учурунда технологиялык жабдуулардын паркын толуктоо;
- продукциянын баасын эмес атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуу үчүн негизги фонддорду жаңылоо;
- ишканалардын жүгүртүү каражаттарын калыбына келтирүү;
- бренддик бөлүштүрүү тармагын түзүү жана кеңейтүү;
- атаандаштыкка жөндөмдүү, импортту алмаштыруучу продукцияны өндүрүүнү камсыз кылуучу жаңы технологиялык процесстерди өздөштүрүү;
- өндүрүш процесстерин уюштуруунун ийкемдүү формаларын өнүктүрүү, сериялык жана майда өндүрүш шарттарында өндүрүлгөн ассортименттин экономикалык жүгүртүүсүн (суроо-талаптын өзгөрүшүнө ылайык) камсыз кылуу;
- продукциянын сапатын башкаруу боюнча кызматтарды контролдоо, өлчөө жана сыноо жабдуулары менен жабдуулоо.

Белгилүү бир ишканага инвестициялоонун саналып өткөн багыттарынын муктаждыгы жана артыкчылыктүүлугу анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү жана рыноктун тандалган сегментинде анын товарларын жайгаштыруу милдеттери менен аныкталат. Бул учурда белгиленген артыкчылыктар мамлекеттик кепилдиктер түрүндөгү каржылык колдоого таяна турган тармактык инвестициялык жана инновациялык программанын негизин түзүүгө тийиш.

Бирок, биздин өлкөдө биргелешкен ишкана түзүү практикасы көрсөткөндөй, дээрлик бардык инвесторлор бир тараптуу пайда алууга жана биргелешкен ишкананын предметине тиешеси жок максаттарга жетүү үчүн умтулушат. Адаттагыдай эле алар жергиликтүү өнөктөштүн маалыматынын жоктугунан пайдаланып, уставдык фондго өздөрүнүн салымынын акчалай баасын ашыкча баалашууда ж.б.

Келечекте мүмкүн болуучу зыянды алдын алуу үчүн сүйлөшүүлөрдүн алгачкы этабында кыргыз тараптын кызыкчылыгына каршы келген чет элдик инвестордун жүйөлөрүн аныктоо маанилүү.

Демек, мамлекет ийкемдүү кредиттик, баа, салыктык жана амортизациялык саясатты камсыз кылууга, лизинг мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө, ишкердикти стимулдаштырууга жана менчиктештирүү учурунда инвесторлорго стимул берүүгө, мамлекеттик максаттуу каржылоого, капиталдык салымдардын жана инвестициялардын артыкчылыктуу багыттарын аныктоо аркылуу инвестициялык процессти жөнгө салууга, капиталдык салымдардын индикативдик пландарын түзүүгө таасирин тийгизиши керек. Аймактык деңгээлде, өзгөчө ишканалардын деңгээлинде инвестициялык иш-чаралардын негизин жана каржылоо булактарын, ошондой эле долбоордук чечимдерди баалоону караган бизнес-пландарды түзүү зарыл.

Экономиканы өркүндөтүү жана модернизациялоо саясаты, өзгөчө өнөр жай комплексин өнүктүрүү саясаты жергиликтүү сырьену кайра иштетүүгө, сапаттуу эл керектөөчү товарларды чыгарууга багытталган токтоп турган ири, адистештирилген ишканаларды өркүндөтүүгө багытталып, төмөндөгү чараларды камтууга тийиш:

- ишкананын техникалык жана технологиялык абалын баалоону;
- сапатын, баасын, дизайнын, ишенимдүүлүгүн, тейлөөсүн ж.б. аныктоо менен атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияны чыгаруу мүмкүнчүлүгүн талдоону, өндүрүүчүлөр - ички жана эл аралык рыноктордогу атаандаштар менен салыштырганда;
- рыноктордун сыйымдуулугун жана белгилүү бир товардык ички жана тышкы рыноктордо товарларды сатуу мүмкүнчүлүгүн баалоочу негиздүү эсептөөлөр;
- ишканаларды техникалык башкаруу жаатындагы жогорку квалификациялуу кадрлар, ошондой эле жумушчулар, инженердик-техникалык персонал менен камсыз кылуу боюнча эсептөөлөрдү;
- экономиканы калыбына келтирүү жана өнүктүрүү үчүн инвестициялык муктаждыктарды, финансылык абалды жакшыртуу, ишкананын кирешелүүлүгүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча негиздүү сунуштарды.

Калыбына келтирүүнүн, модернизациялоонун экономикалык жактан негизделген максатка ылайыктуулугу менен мамлекет ишканаларга ири структура түзүүчү заводдордун жана фабрикалардын, эл чарба комплексинин артыкчылыктуу тармактарынын ишин жандандырууга түрткү берүүчү максаттуу преференцияларды берүүгө тийиш.

Экономиканын иштешинин натыйжалуулугун өнүктүрүү жана жогорулатуу тиешелүү заводдорду, фабрикаларды, айыл чарба ишканаларын бириктирген өндүрүштүк бирикмелерди (корпорацияларды), финансылык жана өндүрүштүк топторду түзүүгө, ошондой эле сооданы, транспортту, банктар ж.б. түзүүгө негизделиши керек [4].

Алар бир катар ишканаларды жана уюмдарды бириктирүү аркылуу түзүлүшү мүмкүн, мисалы:

- электр жана жылуулук энергиясын өндүрүү, бөлүштүрүү, берүү жана сатуу;
- жеңил өнөр жай продукциясын өндүрүү, эл керектөөчү товарларды чыгаруучу айыл чарба ишканалары менен бирдикте ж.б.

Технологиялык циклде иштеген эл керектөөчү товарларды чыгарууга адистешкен корпорацияны түзүү (жеңил өнөр жай, айыл чарба ж. б.): чийки зат - алгачкы кайра иштетүү - жарым фабрикат өндүрүү - даяр продукция өндүрүү - продукцияны сатуу, товардык рыноктор төмөнкү иш-чараларды ишке ашырууга багытталышы керек:

- пахта чийкисин өстүрүү жана жогорку даярдыктагы продукцияга кайра иштетүү (пахта чийкисин өстүрүү жана сатып алуу, пахтаны алгачкы иштетүү, пахта буласын, жипти, пахтадан кездемелерди, трикотаж кездемелерин, тигүү буюмдарын, токулган эмес, трикотаж буюмдарын ж.б. өндүрүү);
- жүндү өндүрүү жана кайра иштетүү (уяң жүндүү жана уяң жүндүү кой чарбачылыгын өнүктүрүү, фермерлерден жүн сатып алуу, жүн жана аралаш кездемелерди, трикотаж кездемелерди, кийим-кечелерди, килемдерди, боз үйлөрдү, улуттук баш кийимдерди ж.б. өндүрүү);
- булгаары жана мех сырьёсун кайра иштетүү (мал чарбачылыгын, кой чарбасын, мех чарбачылыгын өнүктүрүү, сатып алуу, бут кийимдин үстү жана асты үчүн булгаары, галантерея, булгаарыдан жасалган сырт кийим, бут кийим, мех буюмдары, булгаары буюмдары, аксессуарлар ж.б.).

Мамлекет ошондой эле корпорацияга кирген ишканаларды өнүктүрүүнү стимулдаштыруунун натыйжалуу механизм иштеп чыгууга тийиш:

- мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттердин каражаттарынын эсебинен пайызсыз кредиттөө, төмөнкү пайыздык чен менен кредиттөө;
- коммерциялык банктар, кредиттик мекемелер тарабынан инновациялык субъекттерге мамлекеттик же жергиликтүү бюджеттин каражаттарынын эсебинен берилген кредиттер боюнча пайыздык төлөмдөрдү толук же жарым-жартылай компенсациялоо;
- артыкчылыктан инновациялык долбоорлорго кредит берүүчү коммерциялык банктарга конкреттүү кепилдиктерди берүү;
- инновациялык долбоорлорду ишке ашыруу үчүн мүлктү камсыздандыруу;
- мамлекет тарабынан инновациялык фирмаларды, венчурдук капиталды жана камсыздандыруу фонддорун түзүү (стимулдаштыруу). Инвестициялык фонддор республикалык бюджеттин, министрликтерден, мамлекеттик органдардан чегерүүлөрдүн, чет өлкөлүк фирмалардын салымдарынын, ишканалардан чегерүүлөрдүн эсебинен түзүлүшү мүмкүн [5].

Натыйжада республиканын экономикасын өнүктүрүү келечекте ресурстук потенциалды рационалдуу, эффективдуу пайдаланууга, илимдин жана техниканын жаңы жетишкендиктерин, алдыңкы технологияны колдонуу менен эл чарба комплексин модернизациялоого, жогорку квалификациялуу кадрларды даярдоонун жана кайра даярдоонун сапатын жогорулатууга, экономиканы өнүктүрүүдө илимдин ролун жогорулатууга, өнөр жай секторунун продукциясын чыгарууну калыбына келтирүүгө жана өнүктүрүүгө, КМШ, ШКУ, ЕАЭБ ж.б. чектеринде республиканын башка жогорку өнүккөн мамлекеттер менен өз ара пайдалуу экономикалык кызматташтыгын камсыз кылууга негизделиши керек.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто бизнес. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. Бишкек, 1992-2008 жж.
2. Мусакожоев Ш.М., Жапаров А.У. 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасынын экономикасын өнүктүрүүнүн инновациялык модернизациялоо стратегиясы. Бишкек, 2010 ж.
3. 2020-жылы чет элдик инвестициялар. КР Улуттук статкомитети. Бишкек ш., 2021.
4. Улуттук статистикалык комитеттин 2021-жылдын январь-июнь айлары үчүн маалымат. Бишкек, 2021.
5. Кыргыз Республикасынын 2025-жылга чейинки узак мөөнөткө социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн экономикалык саясаты. Бишкек ш., 2007. – 1-том.
6. Эмгек рыногунун эффективдуу иштөө шарттары // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова. – 2015. – No 2(35). – P. 382-385.
7. Торобеков, Б. Т. Иш кагаздардын электрондук түрдөгү маалыматтарынын коопсуздук менен камсыздалуусунун анализдери / Б. Т. Торобеков, Н. Ж. Жусуева // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова. – 2021. – No 1(57). – P. 126-129.